

SUOČAVANJE SA PROŠLOŠĆU I VIZIJA BUDUĆNOSTI

FACING THE PAST AND VISION OF FUTURE

Sažetak

Suočavanje sa prošlošću je složen proces i društveni i individualni, jer spada u sferu doživljenog i u prošlosti i u sjećanju opterećenog negativnim iskustvom ili događanjem. Prevažiti prošlost je nešto što nadilazi sadašnjost i spada u sferu budućnosti. Samo društva okrenuta napretku i prosperitetu imaju snage nadići sadašnjost i ostaviti iza sebe dogođenu prošlost u prostoru i vremenu u kome se ona dogođila. U našim uvjetima prošlost služi za nove nesporazume i nove konfliktne koji genealogiju imaju u dogođenom. Sa takvim sjećanjima i temeljima političkih vrijednosti i građani i narodi i politike ostaju zarobljeni i stvaraju stanje društvene zarobljenosti iz koga su teški ili gotovo nemogući iskoraci ka novom. U zarobljenom društvu je zarobljen i um kao kolektivno sjećanje na stradanje i tragediju. Iz vizure sadašnjosti izravnavaju se računi u prošlosti i stalno su povod za nove sukobe i nove društvene, narodne, nacionalne i ljudske nepravde. Takav društveni kod ili paradigma nije dala željene rezultate, izuzev u ponavljanju tragedije. U novom društvu potreban je radikalni zaokret i iskorak iz zarobljenog kolektiviteta i kolektivnog pamćenja. Taj zaokret se odvija u vraćanju individualitetu i napuštanju kolektivnih histerija i agonističkog pamćenja.

Ključne riječi: suočavanje sa prošlošću, zločin protiv čovječnosti, ljudska prava, pomirenje, Međunarodni sud za ratne zločine počinjene na prostoru bivše Jugoslavije, odgovornost, pomirenje, stereotip politike, pravda i pravičnost, tranzicijska pravda

Summary

Dealing with the past is highly complex social and individual process. It is complex because it belongs in area of lived negative experiences from the past. To overcome the past means to overcome present which belongs in the category of future. Only the societies that are turned towards progress and prosperity have the strength to overcome present and leave the past behind in space and time. In our social conditions past is a source of new misunderstandings and place for new conflicts

that are derived from past events. From that perspective and with those feelings and with that kind of political values citizens, nations and political orientations are slaves of social captivity. From this captivity it is almost impossible to create new progressive movements. In captive society we are dealing with "captive mind" which functions as collective memory on suffering and tragedy. From the perspective of present day we have tendency towards assimilation of facts that occurred in the past, and that fact, is start point for new conflicts and new social, national, and human injustice. Social code like this one did not give desired results, apart from repeating the tragedy. In new society we need radical turn and breakthrough from captive collectivity and collective memory. This turning point is something that is happening in return towards individuality and leaving of the collective hysteria and agnostic memory behind.

Key words: *facing the past, crime against humanity, human rights reconciliation, International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, accountability, reconciliation, stereotype of politics, justice and justice, transitional justice.*

Suočavanje sa prošlošću je nešto što spada u sferu apstraktnog, ali i doživljenog ili proživljenog zavisno od konteksta u kome se želi prošlost razumjeti ili upotrijebiti. U teorijskom ili historijskom smislu riječ je o razumijevanju uzroka i posljedica događanja. U političkom ili širem društvenom smislu riječ je o argumentaciji prošlosti za suočavanje ili opravdavanje sadašnjosti ili poteza koji se namjeravaju učiniti ili opravdati. Iz individualnog aspekta suočavanje je proživljavanje već doživljenog, buđenje uspomena na stradanje ili nevolje i iznova izazivanje nepovjerenja na namjere aktera da će posegnuti za mjerama koje će dovesti do ponavljanja prošlosti u novoj verziji sadašnjosti. Dakle, suočavanje je složen društveni, ali i psihološko-politički čin koji ima svoje različite refleksije pa i ishode. No, nužno je tim fenomenom se baviti radi sadašnjosti, radi razumijevanja uzroka i posljedica i radi novog društvenog modela koji treba formulirati bez tragova onog što je u povijesti jednog naroda ili sistema već prevaziđeno ili odbačeno.

Namjera ovog rada je da pokuša osvijetliti tri dimenzije prošlosti kroz vizuru sadašnjosti. Naravno, ostaje na razini sociološkog iako za osnovu analize uzima pravne činjenice koje su vjerodostojne i koje bitno utemeljuju društvenu stvarnost. Pravne norme su svakako nužnost razumijevanja i tačnog značenja i kvalifikacije događanog u formalno-pravnom smislu sa utvrđenim činjenicama. No, one nisu svemoćne; za pravne norme je važno

društveno okruženje i spremnost društvenih aktera da na bazi spoznatog mijenjaju stanje i odnose i to aktivno, a ne da osporavaju domet pa i značenje samih normi i činjenica koje se u tom postupku utvrde. Sociološki pristup u sebe na neki način uključuje i ono što bi moglo donekle spadati u psihologiju, ali ne individualnu, već na razini kolektiviteta koji se manifestira kroz mentalitet ili agonističko pamćenje. Svakako te spoznaje spadaju u ono što u sociologiji danas svrstavamo u sociologiju emocija koje iskazuju osjećanje, patnju, nemoć ili pak vlastitu osjećajnost doživljenog ili popraćenog u određenom vremenu i kroz sudski postupak u procesu dokazivanja ili izvođenja dokaza kao stanja istine, ali ponovljenog psihosocijalnog stanja samog aktera.

Prva se odnosi na definiranje i određenje zločina ne individualnog već „državnog“ kada ga vlast čini u ime i za račun „sistema, naroda, nacije, države“.

Druga se odnosi na ono što označavamo tranzicijskom pravdom u fokusu i interesu pomirenja i sjećanja.

Treće pitanje se odnosi na suočavanje individue odnosno žrtve sa zločinom, zločincem ili sa prošlošću ili proživljenom situacijom i događajem (što spada u sociologiju emocija).

Za svoju analizu sam uzeo ono što se zove učinak prava kao instrumenta politike na društvene promjene i koliko pravne norme i procesi mogu pomoći da se prošlost zaboravi radi budućnosti. Polazim i od teorijskog stava da politički praktičari uvijek idu ispred teorijskih modela; teorija osporava ili opravdava njihove postupke.

Zločin je pravno definiran i za proces utvrđivanja odgovornosti ili djela postoji precizna procedura. Obično se svodi na pojedinca. Istina, postoji definicija genocida i za njega mogu biti odgovorne države. Za proces pomirenja mnogo je značajnije da se na nov društveni način pristupi i osvjetli pitanje zločina koje čini ili je činila vlast, njeni institucionalni organi, personalizirani kroz funkcije ili uloge pojedinaca.

Nakon proteka perioda od 20 godina od završetka tragičnog rata na ovim prostorima i mnogobrojnih presuda Međunarodnog suda pravde u Hagu te domaćeg pravosuđa mogu se uočiti njihovi učinci ili efekti na procese pomirenja, na argumentiranje zločina činjenih u prošlosti i na argumente za nove politike koje će ostaviti prošlost u domeni historije i njenog spoznavanja.

Sa društvenog, ne samo iskustvenog, može se sa sigurnošću konstatirati da su dosadašnje presude kako međunarodnih sudova tako i domaćih slabog učinka na promjeni svijesti gledišta pa i sam čin zločina. Malo ili gotovo nimalo nisu promijenile društveno ili političko stanje ili gledišta na zločin i njegovu osudu.¹

Ključno pitanje je zašto

Po meni, glavni razlog je formalni pristup društvenih subjekata pravdi i pravičnosti. Za političke subjekte pravda je imaginarna i nerealna, ona služi njima za nova manipuliranja i prošlošću i sadašnjošću, uključujući emocije i sjećanja kao nešto što spada u njihovu ulogu da doziraju ili popravljaju pa i opravdavaju učinjeno i da štite počinioce. S druge strane su pak prevelika očekivanja od pravnih procesa subjekata društva, kao da te presude same od sebe mogu mijenjati društvene odnose ili historiju. Naime, nije stvorena društvena klima suočavanja građana sa samim sobom, vlasti sa svojom prošlošću, naroda sa svojim djelima ili nedjelima, zabludama i histerijama. U takvom koloritu stanje se ne mijenja i prošlost opravdava kao logičan kolektivni i nužni čin. Zarobljenost uma u zbivanjima iz kojih nema iskoraka dovodi do društvene dihotomije koja rezultira negiranjem dogođenog i prividnim sljedbenikom dobrog. Zato se presude prihvataju i razumijevaju kao nastavak neosnovane optužbe ne za pojedince izvršioce, već za narod ili etničku grupu ili zajednicu na njihovo pravo na opstojnost i pravo na činjenje onog što je rezultat dogođenog.

Premali je angažman svih subjekata društva na promjeni stanja i odnosa rata i njegovog nasljedstva kao mentalne bolesti. Naime, medijski i politički stvorena je slika ili stereotip da je svaka optužnica usmjerena na optuživanje naroda ili nacije i time zaglušen prostor javnosti za racionalne spoznaje; na djelu su histerije i percepcija mase umjesto istine i stvarnog događanja.

Iz navedenog se dâ zaključiti da je pravno definiranje zločina protiv čovječnosti i ljudskih prava preusko, jer se svodi samo na konkretne izvršioce, uz već afirmirani teorijski stav da narod ili puk ne može biti zločinac ili odgovoran za stanje, što je sasvim utemeljen. Istina, u pravnom smislu imaju principi odgovornosti po naredbodavnoj, vojnoj, zapovjednoj, pa i političkoj odgovornosti. Sve su one nedovoljne da definiraju zločin i otvore prostor za brže pomirenje. To za prostor Balkana ima posebno

¹ Samo MKS je podigao 161 optužnicu, 91 je osuđen, 149 predmeta završeno, od tog broja je 65 Srba, 18 Hrvata, 5 Bošnjaka; mnogo je veći broj pred domaćim pravosuđem. Ovi podaci su povod za novo promišljanje o procesu pomirenja i napuštanju dosadašnjeg stereotipa.

značenje. Zato je, po meni, sa terena prava nužno preći na širi društveni teren suočavanja sa prošlošću i na drugačiji način promatrati ulogu vlasti, naroda, nacije ali i pojedinaca.

U polazišnom novom pristupu nužno se nameće prvo pitanje koje bi moglo da glasi: može li biti sistem ili vlast odgovorna za zločin različitog obima i kako se takvom zločinu društveno i pravno suprotstaviti?

Skoro svi iskazi u istragama govore da su pojedinci izvršavali naredbe pretpostavljenih ili viših organa. Ni u jednom članu posebnih zakona (ima ih više na različitim nivoima kako domaćeg tako i međunarodnog pravosuđa) nije dopušteno pojedincu da odbije izvršenje nekog čina. Zato je logično drugo pitanje: kako je moguće da nijedan izvršilac ne odbije naređenje i zašto savjest i otpor nedjelu nema snagu da nadvlada zlo ili one koji čine ili naređuju suprotno postupanje međunarodnom ili domaćem pravu? U takvom odnosu stvar se komplicira i prelazi sa terena konkretnosti u prostor viših kolektivnih ciljeva, da se zločin čini u ime naroda, nacije, vlasti i sl.

U takvom okruženju u kome sistem ili vlast vrši ili je vršila nasilje ili zločin dolazi do društvene dihotomije ili protivrječja što se ogleda: u medijskom i političkom prostoru pa i društvenome zločin se opravdava ili negira, prikazuje kao herojski čin u zaštiti kolektivnih nacionalnih ili drugih interesa. Mediji, vladini ili nevladini, zločin minimiziraju ili opravdavaju veličajući izvršioce. Dokumentacija se od zvaničnih organa skriva, uništava ili onesposobljava kroz razne parcijalne istine. Daje se javna, politička i državna podrška okrivljenim, njihova zasluga se veliča i pruža materijalna i nematerijalna pomoć. Iznova se difamiraju žrtve, negiraju i destabiliziraju svjedoci u procesu suđenja i svjedočenja i to na najvišem nivou. Svjedoci se etiketiraju pa i tretiraju kao „izdajnici“ otpadnici, neprijatelji naroda i države. Angažiraju se marionete u liku nekih kvazi predstavljajući čuvara tekovina prošlosti da difamiraju, prijete pa i nasrću na one koji su imali hrabrosti i ljudskosti da progovore o nedjelima. Žrtve se sotoniziraju, maltretiraju i odvrćaju od traženja pravde. (Plaćanje troškova sporova, odavanje identiteta zaštićenog svjedoka, gubljenje posla i određenih benefita). U društvenom kontekstu „desne“, retrogradne ili dominantne snage sadašnjost povezuju ili zamagljuju kroz ne tako „svijetlu“ prošlost.

Za legalizaciju takve politike ili opravdanja stanja legalitet traže u prošlosti veličajući ili rehabilitirajući ustaštvo, četništvo, domobranstvo, komunističke „vrijednosti“ i sl. Samim tim činom vrše daljnji društveni razdor, ne doprinose pomirenju, povjerenju, bude sjećanja na zlo, osvetu itd. Na nižim razinama je to vidljivo kroz davanje imena ulicama ili školama ili trgovima,

ljudima kojima je suđeno ili su bili osuđeni za slična djela, opširno koriste kroz javnost nepravdu prošlosti koja je nanosena ili nanošena narodu, vjeri, naciji, prostoru ili teritoriji u „oduzimanju“ imovine i na osnovu tih događaja traže imovinske naknade ili vraćanje te imovine kroz proces restitucije. U suštini se tako prošlost drži kao žarište za nova nepovjerenja i nepravde jer tobože nije moguće izvršiti i izvesti legitimnu reparaciju, restituciju i druga materijalna i nematerijalna obeštećenja. Proces dehistorizacije prati ornamentika od koje „drugi“ zaziru i koji u suštini provociraju i ne doprinose pomirenju i ostavljanju prošlosti u prostoru i vremenu dogođenog. Podižu se spomenici ili se vrši rehabilitacija pojedinaca koji su bili akteri zla ili njegovi generatori i sljedbenici; izjednačuje krivnja i revidira dogođeno u prošlosti, povezuje kroz sadašnjost, povećavajući strah kod naroda ili ljudi da bi se prošlost mogla iznova dogoditi, a zločin ponoviti. Tako se vješto prošlost revidira kroz sadašnjost. Time se svjesno manipulira masama i skreće pažnja sa bitnog procesa pomirenja na procese pravde i pravičnosti iz sadašnjosti za zbivanja u prošlosti.

Ovo sam sve naveo da bi došao do ključnog pitanja koje glasi: kako ostaviti iza sebe prošlost i kako promijeniti matricu koja vlada ovim prostorima skoro dva stoljeća. Rezultati i matrica, politička, državna, narodna, političko-religijska, donijeli su nove konflikte i nepovjerenja u nešto izmijenjenom sadržaju i prostoru. Na manjem prostoru kao što je BiH to se vidljivije prelama. Ista matrica i ista politika rata koja se vodi skoro 25 godina poslije ne približava već udaljava ljude jedne od drugih, ne mijenja društveno stanje i ne ostavlja prošlost iza sebe i iza događaja koje bi postojeće politike trebale ostaviti onima koji su je u to doba vodili i koji su proizveli zločine i stradanja. Umjesto novih politika i novog društvenog zaokreta postojeće političke ali i društvene elite svoj legalitet traže u takvoj prošlosti i nose breme koje nije njihov produkt već posljedica dogođenog. Time opterećuju sebe prošlošću i postaju zarobljenici politika koje su bile retrogradne pa i tragične.

Bavljenje posljedicama, pa ako hoćete, u ovakvom razumijevanju pomirenja i povjerenja pa i sjećanja, vraćanje je na staro i postojeće, ostaje zarobljeno u svijest i sjećanju, bez novog povjerenja i bez iskoraka iz zarobljenog stanja uma. Forme su, istina, različite, ali rezultat tragičan i na pomirenje i na povjerenje i na sjećanje i na otvaranje nove vizure budućnosti i ostavljanje prošlosti u okvirima dogođenog bez produciranja novog nepovjerenja. Zato je ključno pitanje za društvene subjekte i političke elite kako prošlost ostaviti iza sebe i kako doći do novih ideja za 21. vijek, bez identiteta i hipoteke 19. i 20. vijeka. Kako, kao individue ili građani, da budemo sigurni, bez novog sukoba „svih sa svima“ na ovim prostorima i ići u novu budućnost? Kako

prevazići mentalnu blokadu koja se krije iza kolektiviteta, da su ubijeni Bošnjaci, Srbi, Hrvati i doći do svijesti da su ubijeni ili stradali ljudi ili čovjek ili građani jedne države, komšije ili susjedi? Kako kolektivitet podrediti individualitetu kao stvarnom subjektu društva i prestati sa opravdavanjem zla i zločina? Kako sistem i vlast uzdići iznad i da budu ono što jest njihova uloga, sigurnost i perspektiva čovjeka, građanina i naroda? (Recimo, Srbija je nabavila avione, Hrvatska odmah duplo više, u Bosni svi strepe, a ko su neprijatelji ljudima, narodima koji žive na ovim prostorima stoljećima.)

Sve nam to govori o promjeni društvenog konteksta, apstraktnog fikcionalizma prošlosti zarad budućnosti. Svakako se nameće pitanje kako prevladati nacionalni instrumentalizam kao osnove identiteta različitosti nasuprot mnogobrojnoj istosti. Kako smanjiti artefakt politika i njihove nadmoći nad novim potrebama, ili kako srušiti mit prošlosti ili izaći iz mitologije i agonističkog pamćenja u kojem smo svi zarobljenici? Jedini izlet prave u takvoj antinomiji umjetnici.

Naravno, iz sociološkog aspekta bi moglo biti i pitanje ko su novi akteri ili snage koji bi ili koje će promijeniti tok historije i odlijepiti se od mitologije davnašnje i sadašnje. Moja spoznaja govori da nije problem ni u narodu ni u naciji već u onom što se označava parcijalno, politika, sistem, vlast. Zato je ključno pitanje kako vlast i društvene stereotipe transformirati i mijenjati, kako vlasti dati nove osnove, kako da ona prošlost ostavi iza sebe i da artikulira pozitivne procese u pravcu stvarnih promjena iz kojih će i pojedinci mijenjati mentalni identitet stanja straha i zarobljenosti uma. Svakako, usto je usko vezano i pitanje kako da politika dobija legalitet na rezultatima dobra a ne na strahu i podjelama. Politika zato treba prestati da koristi banalni nacionalizam kao glavnu ideju i da se okrene budućnosti, a to znači čovjeku i njegovim potrebama i interesima.

Usko vezano sa prethodnim ili argumentacija za promjenu stereotipa političkog i društvenog jeste razumijevanje onog što se u širem kontekstu naziva tranzicijska pravda. Tranzicijska pravda je skup mjera koje jedna država poduzima kako bi štitila i promovirala prava svojih građana. Države imaju, kako je to jako dobro navedeno i jasno precizirano u priručniku *Vaša prava u procesu suočavanja sa ratnom prošlošću*, „ustavnu, zakonsku i međunarodnu obavezu da procesuiraju krivična djela koja su sankcionirana domaćim i međunarodnim pravom kao što su ratni zločin, zločin protiv čovječnosti i genocid.“ U skladu s tim, države moraju provesti brzu i nepristrasnu istragu, te procesuirati i kazniti odgovorne kroz organiziranje pravičnog postupka. Države imaju obavezu da istraže nalaze o kršenjima

prava, imenuju žrtve i počinioce, te da zaštite dokumentaciju o kršenjima prava i omogućće pristup arhivima kako bi se olakšalo funkcioniranje institucija ili pojedinaca koji će koristiti tu dokumentaciju. Dakle, jasna je formalno-pravna, ali i suštinska uloga države u realizaciji tranzicijske pravde i svrhe svog postojanja pogotovo u demokratskim društvima. Tranzicijska pravda je sveobuhvatni proces države i njenih institucija i realizira se kroz pet oblika ili postupaka i mjera koje poduzima i to kroz 1. obeštećenja (isplata materijalne i nematerijalne štete), 2. restitucije (vraćanje oduzetih prava i imovine), 3. rehabilitaciju (medicinska i psihofizička pomoć), 4. različite simboličke forme (izvinjenje, podizanje spomenika i memorijala, promjene nastavnih planova i programa, utvrđivanje i verificiranje činjenica o prošlosti); 5. garanciju neponavljanja (reforma institucija, pravosuđa, vlasti, novo zakonodavstvo kako bi se spriječilo ponavljanje zločina u budućnosti).

Razumijevanju tranzicijske pravde ne samo kao pravnog već, prije svega, društvenog procesa najsnažnije se reflektira kroz aspekt memorijalizacije i zaštite sjećanja kao kolektivnog ali i individualnog čina i postupka. Memorijalizacija i sjećanje su u funkciji pomirenja ili razdvajanja (simbolika za sebe ili prkos drugom). Memorijalizacija je u funkciji sjećanja kako bi se zaštitilo historijsko sjećanje i spriječilo poricanje, revizija i negiranje prošlosti. A zar nam odmah nije slika u kojoj vlasti ruše spomenike iz prošlosti i time šalju poruke koje uznemiravaju i ne priznaju dogođeno u prošlosti? Različita obilježja se postavljaju u skladu sa zakonskim okvirima prostornog uređenja entiteta. Kako obilježiti i kako memorijalizaciju uspostaviti dostojnu za čovjeka, još dostojanstveniju za žrtvu ako taj prostor kontroliraju i o načinu obilježja odlučuju vlasti koje su sljedbenice tog zla ili događanja? Kao primjer navedenog postavlja se pitanje kako obilježiti i memorizirati dogođeno u logorima iz naše ne tako davne prošlosti (logor u Prijedoru, Heliodrom u Mostaru, Silos u Tarčinu itd.). Saglasnost pa i finansiranje spomen-obilježja daje lokalna zajednica koja je i sama suodgovorna za dogođeno i koja koristi zločin iz prošlosti u svojoj temeljnoj ideji opstanka ili „oslobođenja“. Zar nije najveći apsurd politika koje slave ili koriste termin „oslobođenja“ od svojih građana, stanovnika, naroda i o kakvoj zarobljenosti se radi ili agonističkom pamćenju? Zato su u pravu teoretičari koji se zalažu za remitologizaciju prostora, ali i događanja kroz koncept napuštanja banalnog nacionalizma koji kroz etničke i religijske ideje zbijaju i homogeniziraju mase i na kolektivistički način opravdavaju prošlost i drže vlastiti narod u ideji i stanju zarobljenosti iz koga iskorak nije moguć bez nove tragedije ili egzodusa.

Danas na sceni imamo različita gledišta na događanje i historiju, različite pristupe i konfuziju koja ne doprinosi istini i pomirenju. U praksi imamo razdvajanje nastavnih planova i na osnovu njih opravdavanje postojanja različitih nastavnih planova i programa, pa samim time i postupaka segregacije koji se ogledaju kroz postojanje dviju škola pod jednim krovom, bez pedagoških i edukacijskih standarda i normi, a na osnovu ideološke paradigme; nepodnošenje ili neprijateljstvo se produbljuje kroz nedužne mlade generacije.

Samo ova argumentacija dovoljno govori o potrebi radikalnog zaokreta u razumijevanju prošlosti, ostavljanju historije onima kojima je to struka, a u društvenoj stvarnosti vraćanje čovjeku i njegovim potrebama. Politika se treba realizirati kao postojeća datost okrenuta budućnosti i čovjeku, a ne da bude zarobljenik prošlosti i nositelj hipoteke koje se u takvom kontekstu ne može osloboditi.

Literatura

1. Brammertc, Serge, Jarvis, Michelle, ur. (2017) *Procesuiranje zločina seksualnog nasilja u nadležnosti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju*, izdavač originala Oxford.
2. Fočo, Salih (1994) *Jugoslovenski haos i bosanska tragedija*, Svjetlost, Sarajevo.
3. *Praktični vodič za gonjenje ratnih zločina u Bosni i Hercegovini*, ABA CEELI, 2004.
4. *Vaša prava u procesu suočavanja sa ratnom prošlošću*, publikacija u okviru projekta „Pristup pravdi: suočavanje sa prošlošću i izgradnja povjerenja u budućnosti“, izdavač UNDP i Vlada Švicarske, 2008.
5. Vrban, Duško (2006) *Sociologija prava*, Golden marketing, Tehnička knjiga, Zagreb.
6. *20 godina MKSJ-a*, skupovi upriličeni povodom godišnjice, transkript konferencije, publikacija Outreach programa MKSJ-a, Grafika Šaran, Sarajevo, 2014.